

Korte samenvatting

Inleiding

Twee jaar geleden diende zich met de komst van de Mexicaanse griep voor het eerst sinds de jaren zestig een nieuwe pandemie aan: een wereldwijde griep epidemie. Het nieuwe virus zou zeer gevaarlijk zijn, veel dodelijke slachtoffers eisen en ontwrichting van de samenleving veroorzaken. Voor de media was de griep vervolgens maandenlang een groot nieuwsonderwerp dat vaak de voorpagina's domineerde. De overheid sloeg 34 miljoen griepvaccins in en organiseerde een massale inentingscampagne voor risicogroepen om de verspreiding van de griep tegen te gaan. Na verloop van tijd bleek de Mexicaanse griep een tamelijk milde epidemie te zijn, waar uiteindelijk 63 mensen in Nederland aan overleden, van wie vijf geen 'onderliggend lijden' hadden.

De hele gang van zaken leverde de nodige discussies op, niet alleen over het overheidsbeleid en de rol van sommige experts, maar ook over de berichtgeving in de media. Zo kwam de overheid onder vuur te liggen vanwege het besluit om in juni al meteen 34 miljoen vaccins te bestellen, twee voor iedere Nederlander, terwijl het met de griep toen ook al mee leek te vallen. Uiteindelijk zouden 20 miljoen vaccins in de vuilnisbak verdwijnen. Ook de bekende viroloog Ab Osterhaus kon rekenen op kritiek van vakgenoten vanwege zijn alarmerende uitspraken en vergelijkingen met de Spaanse Griep. Bovendien kwam hij in opspraak na publicaties over belangenverstremming: zijn adviezen om te vaccineren zouden samenhangen met zijn betrokkenheid bij een bedrijf dat vaccins ontwikkelt tegen de griep. Ook de media kregen af en toe de wind van voren, omdat zij met grote koppen en opgewonden berichtgeving voor veel verontrusting bij het publiek zouden hebben gezorgd. Internationaal zorgde de aanpak van de pandemie voor eveneens voor veel discussie en controverse. Voor de Nederlandse Nieuwsmonitor was dit aanleiding om onderzoek te doen naar de berichtgeving in de Nederlandse media over de Mexicaanse griep in 2009.

Onderzoeksopzet

Bij het onderzoek is uitgegaan van de volgende onderzoeksvragen:

- Hoe verliep de berichtgeving vanaf de uitbraak in Mexico in april 2009 tot en met eind december?
- Welke beeld(-en) hebben de verschillende media in die maanden neergezet van de epidemie?
- Hoe was de toonzetting van de berichtgeving?
- Welke bronnen spelen daar een belangrijke rol bij?
- Is er een samenhang tussen de berichtgeving en de reacties (verontrusting) van het publiek?

In het onderzoek zijn de dagbladen *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad*, *Trouw*, *De Telegraaf*, *Algemeen Dagblad*, *Spits* en *Metro* meegenomen. Daarnaast zijn de journaals van de NOS (8 uur), RTL4 (half 8) en SBS6 (7 uur) geanalyseerd. Ook de inhoud van de sociale media is in dit onderzoek onder de loep genomen. Naast de nieuwssites Nuij.nl en Fok.nl zijn er twee specifieke sites onderzocht: Mexicaansegriep.eu en Zwangerschapspagina.nl.

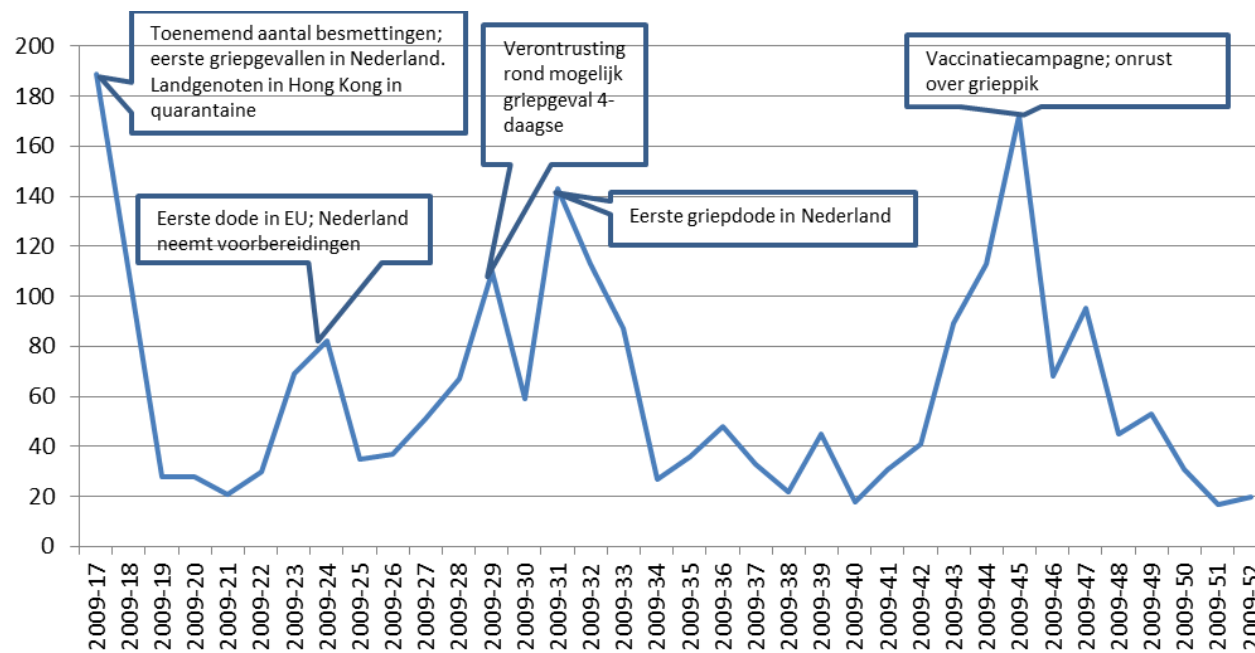
De resultaten van het media-onderzoek zijn afgezet tegen de gegevens die beschikbaar waren over de reacties van het publiek, zoals het aantal geposte berichten op webfora, de ruim 800.000 telefonische vragen aan de grieplijn van Postbus 51 en de antwoorden op een serie opiniepeilingen (Risico- en crisisbarometer Nieuwe Influenza A van het Ministerie van Veiligheid en Justitie).

Hoe verliep de berichtgeving?

Er zijn drie fasen te onderscheiden die samenhangen met het verloop van een epidemie: de alarmfase (ontdekking virus), de verspreidingsfase en de fase waarin de epidemie in Nederland een feit is. Binnen iedere fase deden zich telkens grote nieuwsgolven voor rond bepaalde

nieuwsgebeurtenissen, zoals de uitbraak in Mexico, de eerste griepdode en de vaccinatiecampagnes.

Figuur 1 Aantal artikelen in dagbladen vanaf 24 april tot en met 28 december 2009

Vooraf in de beginfase (april, mei 2009) was de berichtgeving zeer intensief en verontrustend: de Mexicaanse griep zou zich kunnen ontwikkelen tot een gevaarlijke epidemie met veel (dodelijke) slachtoffers, ook in Nederland. Vergelijkingen met de Spaanse Griep en dagelijks nieuws over de wereldwijde verspreiding van het nieuws dragen daartoe bij. De media brengen deze alarmerende boodschap weliswaar op gezag van wetenschappelijke experts en woordvoerders van bijvoorbeeld de WHO en het RIVM, maar besteden te weinig aandacht aan uitspraken die het gevaar nuanceren of relativeren. Als de WHO in juni alarmfase 6 afkondigt en de pandemie een feit is, wordt in de berichtgeving onvoldoende duidelijk dat in de definitie van de WHO de ernst van de epidemie geen rol (meer) speelt, het gaat alleen om de internationale verspreiding van het virus. Uit het publieksonderzoek blijkt dat veel mensen zich in deze eerste weken zorgen maken over de Mexicaanse griep: de mate van verontrusting bij het publiek loopt synchroon met de hoeveelheid berichtgeving in deze fase.

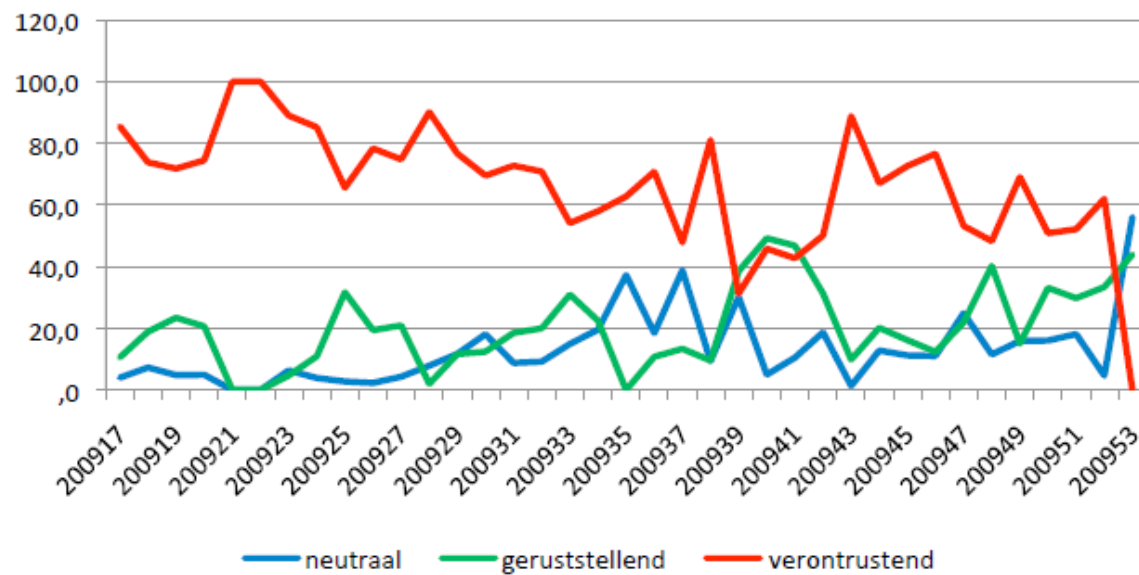
In de tweede fase neemt de hoeveelheid nieuws af en daalt de verontrusting bij het publiek ook weer snel om later weer toe nemen als zich het eerste sterfgeval in Nederland aandient begin augustus. Dat overlijden krijgt zeer veel media-aandacht, maar wordt in een relativerende context geplaatst. Als het RIVM half augustus bekend maakt dat de Mexicaanse griep voortaan behandeld zal worden als een gewone griep en dat alleen risicogroepen zullen worden ingeënt, neemt de verontrusting zowel in de berichtgeving als bij het publiek sterk af. Later in deze fase raakt Ab Osterhaus in opspraak vanwege zijn betrokkenheid bij een bedrijf dat vaccins ontwikkelt. Als blijkt dat hij zich aan de regels heeft gehouden en dat hij geen deel uit maakt van de Gezondheidsraad die de minister adviseert, loopt de zaak met een sisser af.

Op 24 oktober is de Mexicaanse griep officieel een epidemie in Nederland. In deze derde fase ontstaat een nieuwe golf van verontrustende berichtgeving als er in oktober enkele (gezonde) kinderen overlijden en in november de massale vaccinaties van risicogroepen plaatsvinden. De manier waarop de media berichten over de sterfgevallen is verontrustend van toon en soms zelfs nogal sensatiegericht te noemen. In deze fase neemt de verontrusting bij het publiek weer toe, maar blijft op een lager niveau dan in de eerste weken. In december neemt het nieuws over de griep snel af evenals de verontrusting bij de bevolking.

Toonzetting

Uit het onderzoek blijkt dat de toonzetting in de berichtgeving over het geheel genomen sterk verontrustend is geweest: gemiddeld was bijna driekwart van de statements verontrustend van toon (74,4 procent). Bij de dagbladen lag dat cijfer iets lager dan bij de televisieprogramma (resp. 70 en 78 procent). In de derde fase is de televisieberichtgeving veel verontrustender dan die in de dagbladen die dan minder verontrustend is dan in de eerste fase.

Figuur 2. Toon van de berichtgeving in dagbladen en televisieprogramma's in percentages geruststellende, neutrale en verontrustende berichtgeving

Leesvoorbeeld: in week 21 en 22 was 100% van het nieuws over de Mexicaanse griep verontrustend van toon.

Bronnen

Uit de resultaten blijkt dat de wetenschappelijke experts (al dan niet als woordvoerder van RIVM, Ministerie of WHO) samen goed zijn voor bijna 43 procent van de in het griepnieuws genoemde bronnen en op televisie voor ruim 37 procent. Kijken we naar de rol van specifieke experts dan valt op de Ab Osterhaus (Erasmus Medisch Centrum Rotterdam) en Roel Coutinho (RIVM) zeer vaak als bron in het nieuws zijn geweest, op grote afstand gevolgd door andere experts. Experts die sceptisch staan tegenover alle verontrusting over de griep komen slechts sporadisch aan bod. Vooral in de eerste weken is Osterhaus op televisie beeldbepalend voor de Mexicaanse griep.

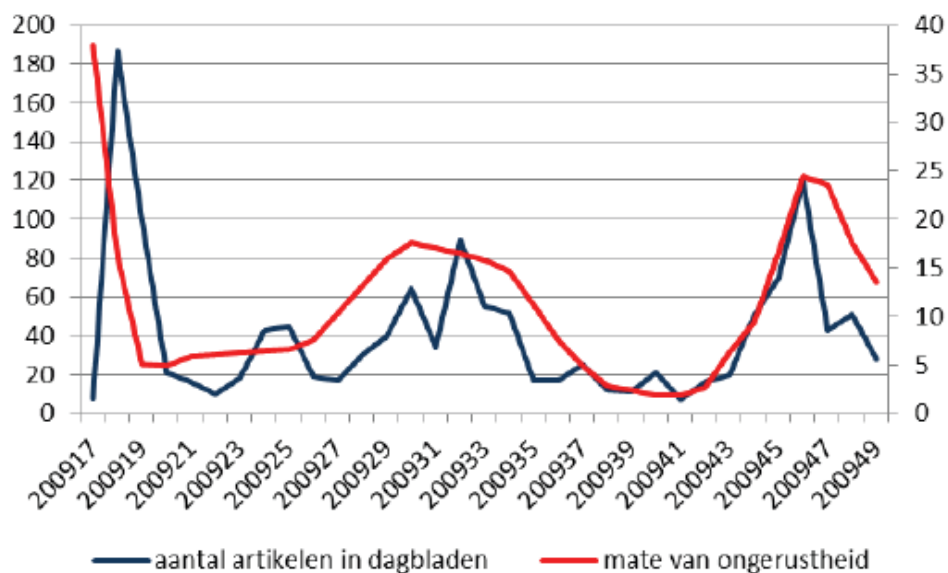
Media, bronnen en toonzetting

De belangrijkste conclusie is dat de verschillen in toonzetting tussen de bronnen en de media over het algemeen klein zijn. Dat betekent dat de media hoofdzakelijk de bronnen van het nieuws volgen als het gaat om het beoordelen van de gevaren van de Mexicaanse griep. In de eerste fase schatten de wetenschappelijke experts de gevaren hoger in dan de media zelf, maar in de tweede fase is de toonzetting van de dagbladen in lijn met die van de experts. Wel zijn er meer verschillen zichtbaar tussen de expert bronnen onderling, zo daalt de verontrusting in de boodschappen van het RIVM en blijft de WHO onverminderd verontrustende geluiden opleveren. Uit het onderzoek blijkt dus niet alleen dat de gezondheidsautoriteiten en de wetenschappelijke experts een belangrijk stempel op de berichtgeving over de Mexicaanse griep, maar ook dat hun toonzetting sterk verontrustend was, zeker in de eerste fase. In de tweede fase verandert die toon om weer in verontrusting toe te nemen in de laatste fase.

Berichtgeving en publieksreacties

De mate van verontrusting bij het publiek hangt duidelijk samen met de hoeveelheid berichtgeving over de Mexicaanse griep, maar soms, zoals in de zomer, neemt de verontrusting eerder toe dan de berichtgeving. In onderstaande figuur een overzicht van de berichtgeving zoals gevonden in de dagbladen en de mate van verontrusting onder het publiek. De rode lijn staat voor het aantal artikelen dat in die week is gepubliceerd (af te lezen aan de linker y-as). De verontrusting is uitgedrukt in een percentage van het publiek dat zegt de Mexicaanse griep als groot probleem te ervaren voor onze samenleving. Het percentage is op de rechter y-as af te lezen. De stijgende ongerustheid gaat in de maanden oktober en november gelijk op met het stijgende aantal artikelen in de dagbladen.

Figuur 3. Berichtgeving in de dagbladen versus mate van ongerustheid publiek

Leesvoorbeeld: bij de eerste nieuwsgolf wanneer er wekelijks 100 tot 200 artikelen verschijnen, zien we de grootste ongerustheid onder de bevolking. 38% van het publiek zegt de Mexicaanse griep als groot probleem voor de samenleving te ervaren.

Ook het aantal bij Postbus 51 geregistreeerde telefoontjes is een indicatie voor de mate van ongerustheid onder de bevolking met de aantekening dat er vermoedelijk ook praktische informatieve vragen zijn gesteld die niet meteen voortkomen uit verontrusting. In de periode van 17 augustus tot en met 31 december zijn er ruim 800.000 telefoontjes binnengekomen, waarvan het grootste deel (87 procent) valt in de periode van 26 oktober tot en met 5 december. De meeste vragen, ruim 50.000 per dag, worden gesteld op 2, 3, en 4 november. De aanleiding voor die piek is nieuws over het overlijden van enkele jonge kinderen en over de aangekondigde vaccinatiecampagne voor risicogroepen. Op 10 november is er een hausse aan berichtgeving en op 11 november worden ruim 30.000 vragen gesteld.

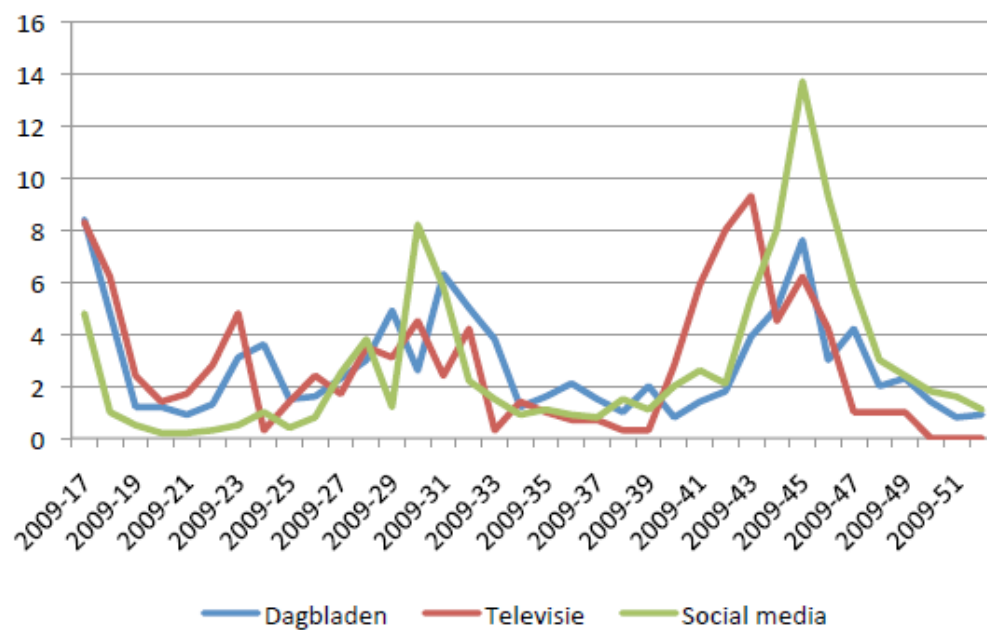
Hoewel er dus een zekere samenhang zichtbaar is tussen media en vragen hoeft er nog geen sprake te zijn van een directe invloedsrelatie. Om dat te verkennen zijn correlaties berekend tussen de hoeveelheid Postbus 51 vragen en de hoeveelheid nieuws in dagbladen, de aantallen postings op webfora en de toonzetting in de dagbladen. Er blijkt inderdaad een correlatie te bestaan met nieuws in de dagbladen en berichten op internet, maar de sterkste correlatie met het aantal vragen op een bepaalde dag is te vinden bij de hoeveelheid vragen in de voorafgaande dagen. Er komt dus bij het vragenstellen een eigen dynamiek op gang die dan niet meer wordt beïnvloed door de berichtgeving en internet. De conclusie is dat niet de hoeveelheid of de aard

van de berichtgeving hier een rol speelt, maar vooral de gebeurtenissen zelf. In concreto: berichten over het overlijden van een voorheen gezonde tiener kort na het stellen van de diagnose 'Mexicaanse griep', over het overlijden van een driejarige peuter en over de inentingscampagne, doen burgers *en masse* naar de telefoon grijpen.

Social media

Voor het onderzoek is ook gekeken naar het aantal berichten op de vier webfora met de meeste postings over de Mexicaanse griep: fok.nl, nujj.nl, mexicaansegriep.eu, zwangerschapspagina.nl. De grootste golf aan berichten doet zich voor in november tijdens de vaccinatiecampagnes en de controverse daarover (de veiligheid van het vaccin werd in twijfel getrokken). Ook in de zomer is een golf te zien, die voorafgaat aan een toename in de berichtgeving in de media. In de eerste fase is er nog maar weinig activiteit te zien op deze sites over dit onderwerp. De conclusie is dat de activiteiten op deze webfora soms een eigen dynamiek laten zien, los van de mediaberichtgeving.

Figuur 4. Aandacht voor Mexicaanse griep in percentage per week voor dagbladen, televisie en sociale media

Conclusies puntsgewijs

- De resultaten van het onderzoek laten zien dat de media zich soms hebben laten meeslepen door de verontrustende verhalen over de dreigende pandemie en dat ze weinig oog hadden voor informatie die het gevaar relativeerde. Vooral in de beginfase werd een *worst case scenario* neergezet dat ook met de kennis van toen sterk overdreven was. Al vrij snel was bekend dat de griep een mild verloop had en dat de cijfers uit Mexico onbetrouwbaar waren.
- De berichtgeving heeft in de beginfase veel verontrusting opgeroepen
- Ab Osterhaus heeft daar met zijn vele media optredens een grote rol in gespeeld, gevolgd door Roel Coutinho van het RIVM. De griepsceptici kregen in de berichtgeving weinig aandacht.
- Er was weinig aandacht, met name op televisie, voor de verandering in de WHO-definitie van de pandemie, waardoor de dreiging van de ernstige pandemie nog lang bleef hangen.
- De televisieberichtgeving is over het geheel genomen verontrustender van toon en biedt veel minder feitelijke achtergrondinformatie dan de dagbladen.

- Het publiek is in de tweede tussenliggende periode tamelijk nuchter gebleven onder de stroom van berichten over de maatregelen tegen de Mexicaanse griep. Pas wanneer mensen zelf voor keuzes komen te staan neemt de verontrusting weer toe, bellen ze *en masse* de grieplijn en schrijven heel veel berichten op webfora.
- Bij de affaire Osterhaus gaan de media snel mee met de aantijgingen van belangenverstremming. Als na enkele dagen duidelijk is dat er geen sprake is van zelfverrijking, slaat de stemming rond de viroloog weer om in de media.
- Gezien de nogal verontrustende toonzetting in de mediaberichtgeving is de vraag of er vanuit de overheid niet te veel nadruk is gelegd op *worst case scenario's* in geval van een pandemie